

Fil.ü.f.d., dosent **LÜTVİYYƏ ƏSGƏRZADƏ**
N. Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

HÜSEYN CAVID ƏFƏNDİ VƏ RUS ƏDƏBİ FİKRİNİN GÖRKƏMLİ SİMASI - L.N. TOLSTOY

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bənzərsiz sənətkarı Hüseyn Cavid əfəndi Azərbaycan və Dünya ədəbi-bədii fikrinə bir-birindən gözəl, sanballı əsərlər bəxş etmişdir. Şərq ədəbiyyatını mükəmməl bilən, filosof şair-dramaturq Hüseyn Cavid əfəndinin dünya ədəbiyyatına marağı da diqqətcəkdir.

Cavid əfəndi hələ gənc yaşlarından Şərqi və Qərbi bir çox klassiklərini: Ə.Firdovsi, N.Gəncəvi, Hafiz, N.Kamal, R.Tevfik, Ə.Hamid, T.Fikrət, V.Şekspir, J.J.Russo, Höte, Nitsşe, Hüqo ilə yanaşı, rus ədəbi fikrinin görkəmli simaları olan L.Tolstoy, N.Dostoyevski, L.Andreyev və başqalarını öyrənmiş və onlar haqqında özünəməxsus qənaətlərə varmış, fikirlər söyləmişdir.

Mütəfəkkir sənətkarın rus ədəbiyyatına, xüsusən də, rus dilinə böyük marağı olub. Belə ki, hələ İstanbul Universitetində oxuduğu illərdə rus dilini mükəmməl öyrənmək, bu dildəki ədəbi nümunələri orijinalından oxumaq arzusunda olan Cavid əfəndi bu dili mükəmməl öyrənmək üçün ciddi səy göstərmiş. O, nəinki bu dili öyrənmək istəyib, hətta qardaşı Əlirzananın belə rus dilini öyrənməsinin tərəftarı olub. Cavid əfəndi bu barədə dostu və ideya atası Qurbanəli Şərifzadəyə Türkiyədən yazırdı: "Rus dilini öyrənməsinə ona (qardaşı Əlirzaya) tövsiyyə edin" (3, 42).

Eynilə, 1912-ci ildə Tiflisdə yaşayarkən Cavid əfəndi "Möhtərəm və müəzzəz əfəndim", deyər müraciət etdiyi dostu Qurbanəli Şərifzadədən onun üçün münasib bir iş axtarmasını rica edərkən də elə bir iş yeri tapmasını istəyirdi ki, "Təbiyəli rus ailəsi içərisində" (3, 272) olsun. Çünki Cavid əfəndi rus dilini mükəmməl öyrənmək istəyirdi və buna müvəffəq olmuşdu. Ədibin müasiri və dostu Əziz Sərifin gündəliyində belə bir qeydi var: "Hüseyn rus dilində yaxşı danışdı" (3, 95).

Rus dilini öyrənən və Rus ədəbiyyatı ilə yaxından maraqlanan Cavid əfəndi yaradıcılığını böyük maraqla izlədiyi L.N.Tolstoydan (1828-1910) sözün yaxşı mənasında təsirlənmiş, ona böyük dəyər vermiş, hətta ilk başlarda, dünyabaxışı və estetik idealları ilə razılaşmış, onun Rus ədəbi fikrinin inkişafında göstərdiyi xidmətlərindən aşağıdakı şəkildə bəhs etmişdir: "Tolstoy qocaman və möhtəşəm romanları ilə, ufacıq, sadə risalələri ilə munis bir qayeni, əməl, məsihəpəndənə bir məslək izləmiş, izlədiyi qayeyi-əməli düşündüyü məsləki, rusiyalılara, bixassə ruslara bəyəndirmiş, milyonlarca qayələrini, incili-şərifini əfvedici təlimatı ilə yaşatmağa çalışmış, az çox müvəffəq də ola bilmişdir" (1, 284-85).

Cavid əfəndinin Tolstoyun dünyagörüşü və estetik ideallarını ifadə etmək baxımından fikirləri son dərəcə aydın və əhəmiyyətli olsa da, bununla yanaşı ədibin Tolstoyun rus ədəbi mühiti haqqındakı fikirlərinə bəslədiyi həssas münasibəti də məlumdur. O yazır: "Rus-Alman sözü bir araya gəlir-gəlməz, həm ədib, həm filosof olmaq üzərə iki böyük sima, iki nüfuzlu mütəfəkkir qarşımızda dikilib durur. Onların biri məşhur Tolstoy, biri də alman filosofu Nitsşedir" (1, 284-85).

Cavid əfəndi "İki nüfuzlu mütəfəkkir" in - Tolstoy və Nitsşe münasibətlərinin "həssas məqamlarına, milli konteksinə" də diqqət yetirir, "hər iki müqtədir dahinin" öz ölkəsində "inkar edilməyəcək bir nüfuz və qüvvətə malik" olduğunu xüsusilə vurğulayırdı: "Son zamanlarda bu iki müqtədir dahinin Rusiya və Almaniyada oynadığı müvəffəqiyyət, inkar edilməyəcək bir nüfuz və qüvvətə malikdir.

Məzkur Nitsşeyə gəlincə, o, daha başqa bir yol, daha başqa bir qayeyi əməl təqib etmiş. Onun əsərlərində, Tolstoyun düşündüyü "mərhəmətdən" əsər yox...

O, zəiflərin əzilməsini qayət təbii bilir. Məhəbbət, mərhəmət kibi duyğuların xəyal pərəstənə, mənasız şeylər olduğunu isbata çalışır, həm də isbat etməkdən açız qalmaz" (1, 284-85).

Cavid əfəndi rus ədəbiyyatının təsirləri ilə birlikdə, bu ədəbiyyata Avropa ədəbi fikrinin təsirlərini, xüsusən də, Leonid Andreyevə və N.Dostoyevskiyə F.Nitsşenin təsirini səciyyələndirmişdir: "Rusiyada Nitsşenin qareləri az deyildir. Rusiyanın məşhur ədiblərindən,

mətin üsluba, dərin düşüncəyə malik olan Dostoyevski - o böyük dahi və ruhşünas belə Nitsşe yolunu, Nitsşe ideyasını daha əvvəl ortaya sürmüş, indiki bərhəyat ədiblərdən Leonid Andreyevin faciələrində də az-çox Nitsşe ruhu görülməkdədir" (1, 285).

Dahi sənətkar hələ keçən əsrin əvvəllərində, rus ədəbiyyatına böyük bir səs-küylə gələn Leonid Andreyevin (1871-1919) yaradıcılığını da dərinlən izləmiş, onun Nitsşe və Şopenhauer fəlsəfəsinin təsiri ilə yazdığı əsərləri ilə də tanış olmuşdur. Bunlar professor Əziz Şərifin gündəliyində öz əksini bu şəkildə tapırdı:

"...7 yanvar. Hüseyn Andreyevin dramlarını oxumaq üçün, məndən istədi. Mən Andreyevin "Anatema", "Anfisa", "Quaudeamus" və "Həyatımızın günləri" dramlarını ona verdim."

"24 yanvar... Hüseyn Andreyevin "Anatema", və "Həyatımızın günləri" dramlarını oxuduğunu və bu iki əsərdən "Anatema"nı daha çox bəyəndiyini dedi. Mən müəllifin bu əsərdə nə kimi ideyanı irəli sürdüyünü soruşdum. Hüseynin fikrincə, müəllif burada tərkü dünyalıq fəlsəfəsini tənqid və rədd edir. O deyirdi: "Əgər mən Tolstoyun fəlsəfəsinə qarşı çıxmaq istəsəydim, məhz belə bir əsər yazardım. Andreyev isbat edir ki, özündən əl çəkməklə insan özünü də məhv edir, ətrafdakıları da" (1, 285).

"Müharibə və ədəbiyyat" məqaləsində Cavid əfəndi həm də "Tolstoyun fəlsəfəsinə qarşı çıxan" və "faciələrində də az-çox Nitsşe ruhu görülməkdə olan, Nitsşeyə qızdığı kibi, Nitsşe ruhlu Leonid Andreyevin ədəbi-estetik fikirlərinə sərt müdaxilə edən Tolstoyun "Leonid! Leonid! Sən məni qorqudursan. Fəqət mən səndən qorqacaq deyiləm", fikirlərinə də münasibət bildirir. Onun fikrincə, "Tolstoy burada məslək və fikircə kəndinə müxalif sayılan Nitsşe ideallarına yaxınlaşan Andreyevi qorxunc fikirlərindən bir dürlü düşündürmək, müaxizə etmək istiyor" (1, 285).

Tolstoyun Nitsşeyə qarşı əsəbi və kəskin münasibəti Cavid əfəndinin diqqətindən yayınmırdı və Tolstoyun "yarımdəli alman"? - deyə ittiham etdiyi Nitsşe haqqında fikir bölüşərkən Hüseyn Cavid əfəndi "Lakin eyi düşünülürsə Nitsşe fəlsəfəsinin batını pək də zahirinə bənzəməyərək, daha səmimi bir mərhəmət və məhəbbətlə nəticələnir. O, Tolstoyun düşündüyü nöqtəyə acı olmaqla bərabər, daha kəskin və həqiqi addımlarla irəliləmək istər: "Hər kəsin məqsudi bir, amma riyayət müxtəlif...(1, 285-86), - fikrində idi. "Məsələlərə kifayət qədər dürüst aydınlıq gətirməklə yanaşı, hələ o illərdə Tolstoy və Nitsşe məsələsində tamamilə obyektiv bir qənaətə gəlmiş" (4, 114) Cavid əfəndi "Tolstoyun yaradıcılığında ikili xarakteri tutmuş, Tolstoy teizmini xüsusilə qeyd etmişdir" (4, 42).

Əvvəllər Tolstoyun "Zülmə, sitəmə, bəla və müsibətə qarşı səbr" önərən fikirlərinə sonralar hətta Cavid əfəndi etiraz etmiş, "Haqqını sən yalnız mübarizə ilə alarsan!", - qənaətinə varmışdır.

Ümumiyyətlə, Hüseyn Cavid əfəndi rus ədəbi fikrinin dəyərli simalarından: L.Tolstoy, N.Dostoyevski, L.Andreyev və digərlərini dərinlən öyrənmiş və onlar haqqında özünəməxsus, maraqlı fikirlər söyləmişdir. Bütün bunlar: Dostoyevskini "böyük dahi və ruhşünas", Tolstoyu "ədəb", "filosof", "nüfuzlu mütəfəkkir" adlandıran Cavid əfəndinin rus ədəbi fikrinə dərinlən bələdliyindən və həssashlığından xəbər verir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə V cild. Bakı: Elm, 2007, 352 s.
2. Əliyev K.Hüseyn Cavid: həyatı və fəaliyyəti. Bakı: Elm, 2008.322 s. s,
3. Əziz Ş. Keçmiş günlərdən. Bakı: Yazıçı, 1986. 410 s.
4. Turan A. Hüseyn Cavid. Bakı: Vektor, 2007, 286 s.

SUMMARY

In the article philosopher, poet-dramatist H.Javid's conclusions about very notable person L.N.Tolstoy from Russian literature and argument relations among Tolstoy and Nitshe. In the result come to this observation russion literary environment and brought lucidity of minf of Tolstoy and Nitshe among relations with objective.